

ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ ԷՄԹԵՏԻԿՈՍ

Ատենով, Ա. փիարեան ոչ միայն մատ չէր դպցներ զուս գեղեցկագիտական հարցերուն, այլ հեգնատ խորամանկ մը, տեսակ մը ծիծաղկոտ արհամարհանք կը ձևադնէր անոնց հանդէպ. զուս գեղեցիկը անբնական կը նկատէր. օգտակարը գերագոյն գեղեցկութիւնն էր իրեն համար. Այս վերջերս, Արփիարեան պէտքը տեսաւ իր մտքին խայտարակոտ գլխարկին վրայ աւելցնել նոր փետուր մըն ալ, գեղեցկագիտական փետուրը, — ինչպէս եւ բանասիրական փետուրը։ Սանսքրիթը, զոր չի գիտեր, վկայութիւն կը կոչէ՝ բացատրելու համար հայերէն բառեր, եւ լատին գեղեցկագիտական սկզբունքներու՝ որոնց անծանօթ է՝ պատգամներ կ'արձակէ զրական գործերու վրայ զոր չի հասկնար։ Ակնյիները, ըստ իրեն, շիտակ Հնդկաստանէն եկած են. ինչո՞ւ, որովհետեւ Ակն=अङ्ग- այդ ձևով՝ Յորստայի ճանճերը պէտք է սերած ըլլան մեր Մուշի փեշիկականներէն, « քանի որ mouche=Մուշ »։

« Պատգամ »ներուն մէջ զոր կ'արձակէ Արփիարեան՝ գեղեցկագիտական հարցերու մասին, երևան կուգայ՝ թերեւս աւելի մեծ չափով մը քան քաղաքական հարցերու մէջ՝ բարեխղճութեան եւ լրջութեան պակասը, ատոր արդիւնք եղող ծիծաղելի հակասութեանց ամբողջ բոլորովը հարցարարուն։

Ասիկա ապացուցանելու համար՝ կը բաւէ վերլուծել Արփիարեանի քննադատութիւնները Պէշիկթաշիկեանի եւ Քուշակի հրատարակութեանց մասին։ Փութամ աւելցնել որ՝ եթէ խնդրը միմիայն ատկեալ ապացուցանելու վրայ ըլլայ՝ այս նեղութիւնը պիտի չլինէր՝ պիտի չատանայի հրախելով ընթերցողներս որ կարդան այդ քննադատութիւնները, իմ գլխաւոր նպատակս է՝ Արփիարեանի պատգամները քննելու պատրուակով՝ այդ երկու հատորներուն պարունակութեան ինչպէս եւ յարակից հարցերու վրայ՝ որոնք ինքնին շահեկան են՝ տալ քանի մը լուսաբանութիւններ։

Պէշիկթաշիկեանի գործերը, ըստ Արփիարեանի, ամբողջովին երկրորդ տպագրութիւնն մը չեն արժեն։ Իր կարծիքով « ընդհանրապէս պէտք է զգոյշ կենանք մեր գրողներուն բոլոր գրութիւնները լիակատար հաստատուններով հրատարակելու մոլորութիւն » , եւ թէ « շատ աւելի հաճախական պիտի ըլլար հատրնափր Պէշիկթաշիկեան մը, որ պարունակէր աղւոր, չկորսուելիք բանաստեղծութիւնները միայն »։

Բոլորովին սխալ է այս կարծիքը։ Պէշիկթաշիկեան սովորական գրող մը չէ. մեր ամենամեծ գրակո՞ւս ու ազգային գործիչներէն մէկն եղած է, եւ այդ տեսակետով՝ իրմէ մնացած յետին լջը շահեկանութիւն ունի։ Իր թատերագութեանց գրական արժէքը ամբողջ է, բայց անոնք կ'ոգնեն Հայ թատրոնի հիմնարկութեան առաջին օրերը, այլ չըջնի ազգային եւ ազգային ամենէն համակրելի եւ թիւադրական կոտորումներէն են. ատկից զատ, մեր թատերական ազգասիրի գրականութեան առաջին փորձերն են, եւ այս բոլոր նկատումներով՝ կորուստէ փրկուելու արժանի։ Վերջապէս, որքան ալ գոհացում չտան հրաճաշակներուն, անոնք միշտ պիտի պահպանեն իրենց կրթիչ, շինիչ հանգստեանը, արդէն Պէշիկթաշիկեանի միակ նպատակը՝ զանոնք զրելով՝ ժողովուրդը յատկապէս կենէն է եղած։ Մինչեւ այսօր, այդ խաղերը կը ներկայացոյցին՝ կողկատ ինչպէս արտասանման հայ գաղութներուն մէջ, կը շարունակեն աղագասիրական կրակը բորբոքել, վիհ առաքելութեանց սլոր եւ ազգաշնչաւ տրուծեանց ատելութիւնը ներշնչել. անոնց ընթերցումը կրնայ միշտ « օգտակար » ըլլալ ժողովրդին խոնարհ խաւերուն համար։ Միեւնոյն բանը կարելի է ըսել ճառերուն մասին, ու նոյն իսկ կարելի է աւելցնել թէ այդ ճառերը, բաց ի բերնց պատմական նշանակութիւնն եւ հիդրնակին՝ անձնական հոգեբանութիւնն ըմբռնել տուող արարքներ ըլլալու կարեւորութիւնն, գրական արժէքն ալ զուրկ չեն եւ « իր ժամանակին խմբագրական յօդուածներուն » հետ պէտք չէ շփոթուին. ճիշդ է որ անոնց մէջ տիրապետող պայմանագրական պրոֆանսուութիւն մըն է, բայց կան կտորներ ու բանաստեղծք ինքզինքը կը յայտնէ, եւ ուր ոճը գրեթէ կը բարձրանայ մինչեւ այն փափուկ շնորհը որով իր քերթուածները օժգանձ են։

Գալով քերթուածներուն, ամբարշտութիւն է ելլել ըսելը թէ՛ անոնցմէ « միմիայն ազւոր, չկորսուելիք կտորները » պէտք է պահել : Պէշիկթաշլեանի — ինչպէս ու եւ է բանաստեղծի — քերթուածները անշուշտ անհասարակ են, բայց անոնք ամենէն անշուշտ կարծեսածին մէջ իսկ այդ անմիման արուեստագէտին ուկի մատին հպուժը կը զգացուի . անոնք միեւնոյն աստի՛ ձանով գեղեցիկ չեն, բայց անոնց մէջ չկայ հատ մը որ տգեղ ըլլայ . միշտ կայծ մը կայ սերունդութեան, ազւոր ժպտի մը շուքը, քաղցրութեան շունչ մը :

Մեր յարգանքի պարտականութիւնն է պահպանել այդ բոլոր ոտանաւորները, որոնք արդէն այնքան ալ բազմաթիւ չեն : Հատընտիր Պէշիկթաշլեանի մը, ածանագին, ժողովրդին բոլոր խաւերուն մէջ դիրքաւ ու մեծաքանակ տարածուելու սահմանուած, հասկանալի գաղափար մըն է . բայց ատիկա պատճառ մը չէ Պէշիկթաշլեանի գործերուն ամբողջական հրատարակութիւնը անխմատ յատարարելու :

Անիմաստը Արփիարեանի ձգտումն է՝ « հետեւողութիւն » նկատելու . ինչ որ ինքն իսկ Պէշիկթաշլեանի գործին լաւագոյն մասը կը համարէ : Դիտելի է որ Արփիարեան խօսքն իսկ չ'ընէր Պէշիկթաշլեանի սիրային բանաստեղծութեանց . ի նկատի ունի միայն հայրենասիրական երգերը, եւ անոնք ալ, կ'ըսէ, « ամէնքը հայ մտքէ ժայթքած չեն » : « Պէշիկթաշլեան, կ'ուելցնէ, եւրոպական քերթուածները կը հայացնէր, ընտանեկան շրջանակներու մէջ կարգացուելու համար միայն » : Կը կարծէ թէ երես փնտռողները ըսելու է « Պէշիկթաշլեանի գործերուն մէջ ցարգ ծանօթ եղանակներն ուրիշ փոխառութիւններ ալ երեւան հանելու համար » : Այս պայմաններուն մէջ ամենանիսար բան մը պիտի դառնար Պէշիկթաշլեանի զրոյսին գործը . ոչինչ՝ ուշադրութեան արժանի, բայց եթէ քանի մը հայրենասիրական երգեր, անոնք ալ հետեւողութիւն (մէկ մասին բնատրպայիններ՝ ծանօթ, մնացեալները՝ հետագոյնի) : Ժաշակաւոր նմանող մը, ուրիշ ոչինչ :

Պէշիկթաշլեան հուժկու անհատականութեամբ ստեղծագործ մը չէ, բայց նրբեք ներքի չէ զինքը պարզ նմանողի մը տեղ գնել :

Իր բանաստեղծութիւնը ունի ուրոյն, որոշ անձնակաւութիւն, շատ փափուկ ու նրբութեամբ, բայց իրական : Այս մասին մանրամասնօրէն խօսած ըլլալով Պէշիկթաշլեանի ընդարձակ կենսագրութեանը մէջ՝ որ քիչ ատենէն լոյս պիտի տեսնէ, հոս կը շատանամ այս հակիրճ հաստատումով, կը բուռն սակայն, ըսածիս համազուելու համար, որ գիտակից ընթերցող մը ուշադրութեամբ ուսումնասիրէ Պէշիկթաշլեանի հրապարի սիրային եղբերգները, ինչպէս եւ Գիշեր, Քնար կուսիւն քերթուածները՝ զրաբար, որոնք իր գեղեցկագոյն էջերն են, եւ ինքնատիպ . այդ զրաբար քերթուածներէն միայն Յիշեալ գիւր կրնայ Միւսէի Rappelle-toi երգին հետեւողութիւն մը նկատուիլ . բայց միմիայն ընդհանուր գաղափարն է որ նոյնն է երկու տաղերուն մէջ, արտայայտութեան ձեւը բոլորովին տարբեր, անձնագրոյմ է Պէշիկթաշլեանի մօտ : Ինքնատիպ են նմանապէս աշխարհաբար բանաստեղծութիւնները, բաց ի մէկ քանի հատն, որոնք են Հայ Բարդիին, Քաղուսն Բաշդուշյան, եւն, « Ո՛հ, ինչ անուշ » երգը նմանողութեանց կարգն անցնելու համար, Արփիարեան երեւան կը հանէ Բաւերի անուն անշունչ Իտալացիի մը Amore e Dolore տիպառուած հատորին մէջ բանաստեղծութիւնը (ինքն իսկ աւելցնելով հանդերձ թէ այդ Բաւերին Պոլիս ապրած ըլլալով հիշդ այդ լրտնիք կըրնայ Պէշիկթաշլեանէն ներշնչուած ըլլալ եւ ոչ թէ անոր ներշնչող) : Պէշիկթաշլեանը Բաւերներու հետեւող չեմ կրնար ընգուսիլ . այդ երգը որ իր ամենէն սիրուններէն է, կը մնայ ինքն համար ինքնատիպ գործերէն մին բանաստեղծին : Անոր շատ մօտեցող բանաստեղծութիւն մը նկատած եմ Հիւկիօ Les quatre vents de l'espritին մէջ . հաւ' բառական թարգմանութիւնն այլ « երգ » չի :

Պանդոկիտ, նայէ՛ վարդերուն .

Ջրւարժ Մայիսն արտասուածքոր արշալոյսէն
Ջանոնք՝ բացուած՝ կ'ընդունի .

Պանդոկիտ, նայէ ծաղիկներուն :

— Կը մըտածեմ

Վարդերուն զոր ես սընկեցի :

Մայիսն, հեռու ձրանսպէն,

Մայիս չէ :

Պանդոկիստ, նայել՝ շիրիմներուն .
Մայիսը որ կը ծիծաղի երկրներն մէջ գեղեցիկ,
Համբոյրներուն տակ աղանձեաց՝
Գերեզմաններն կը սարսուացնէ :

— Կը մըտածեմ
Բն սիրական այքերուն զոր փակեցի .
Մայիսն, Զեռո՛ւ ձրանսայէն ,
Մայիս չէ :

Պանդոկիստ, նայել՝ տերեւներուն ,
Ցերեւներուն ուր բոյներ կան .
Կը լեցնէ զանոնք Մայի՛սը Թեւերով ըսպիտակ,
Եւ անվախճան հառաչներով :

Կը մըտածեմ
Ան յըմայիջ բոյներուն ուր սիրեցի :
Մայիսն, Զեռո՛ւ ձրանսայէն
Մայիս չէ :

Գաղափարը բոլորովին նոյն է , բայց Les quatre vent de l'esprit հրատարակուած է 1870 չն յետոյ . « Ո՛հ ինչ անուշ »ը , գրուած այդ Թուականէն շատ առաջ , նմանողութիւն մը չի կրնար ըլլալ Հիւկօի այդ երգերին Միեւնոյն գաղափարը ունեցած են կրկու բանաստեղծները՝ իրարմէ անկախաբար : Ու հոս կուգանք « հետեւողութեան » հարցին , որ մեր մէջ զեռ լրջօրէն երբեք չէ քննուած :

Նախ , երկու տարբեր հեղինակի կտորներու նմանութիւնը անհրաժեշտօրէն չի նշանակեր թէ մէկը միւսին հետեւած է : Իրարմէ ժամանակով ու երկրով հետո և իրար երբեք չնանչացած հեղինակներու մօտ յաճախ կը պատահէր նկատել միեւնոյն գաղափարը , մերթնոյն իսկ նոյն պատկերը , նոյն բացատրութիւնը . այգայսի երեւոյթները մարդկային մտքին միտքիւնը կ'ապացուցանեն . ու կան գաղափարներ , պատկերներ , բացատրութիւններ , այնքան ընդհանր և ճիշդ , որ հասկանալի է անտեղ մէկէ աւելի հեղինակներու մէջ ինքնաբերաբար ի յայտ գալը : Քրիստոսէ քանի մը հազար տարի առաջ գրուած « Թրփուն հողի տայրակը » հեղեական Թատրերգութիւնը կը պարունակէ նոյն այն գաղափարը զոր արտայայտեց Տիւմու իր Գրանշիւսգաղղ փիլիսոփայէն մէջ . եւ սակայն Տիւմու գոյութիւնն իսկ չէր գիտեր հեղեական Թատրերգութեան : Իպսէնի գործերն արդ առաջին անգամ Յրանսայի մէջ ներկայաց-

ուեցան , Ֆրանսացի ընդադատներէն ոմանք որ չէին սիրեր Իպսէնը , եւան ըսելու թէ իր խաղերը ժողով Սանի գործերէն ներշնչուած էին , բայց միծ չիւսիացին Ֆրանսերէն չէր գիտեր եւ ժողով Սանի միայն մէկ վէպին՝ այն ալ ամենէն աննշաններէն մէկուն՝ Թարգմանութիւնը կարգացած էր . Իպսէնի մահուան առթիւ գրուած յօդուածներուն մէջ , կասեցին Տեչան , Ֆակէ և ուրիշներ որոշապէս յայտարարեցին թէ՛ այդ նմանողութեան վարկածը բոլորովին անհիմն էր և թէ ընդհակառակն ամենէն ինքնատուր հեղինակներէն մին պէտք է համարիլ Իպսէնը եւ ինքը — Թող ներուի ինծի այն միծ անուններէն յետոյ իմ մասիս խօսելու անհամեմատութիւնը , — նկատած եմ երբեմն , եւ հաճոյքով , որ իմ յայտնած մէկ գաղափարս կամ դարբնած մէկ պատկերս արդէն ինձմէ շատ առաջ արտայայտուեր է ուրիշ մը ձեռքով . « Այս առտու դաշտը գաղի » արձակ քերթուածս , որ հրատարակուած է Հայրենիքի մէջ 1892 թին , կը պարունակէ նոյն գաղափարը զոր կը գտնենք Քուլիի « Մուրը Աստուածածնի տունին մասա խորտէն ի յէգին » ութնեակին մէջ . « Պարապ սըրուակը » տաղիկս , հրատարակուած նմանապէս Հայրենիքի մէջ (1892) բացարձակապէս նոյն գաղափարը կը պարունակէ զոր Լըբոնթ ար Լիլ յայտնած է ի՛ր Le parfum impérissable հնչեակին մէջ . արդ , այդ երկու փոքրիկ բաները զրա՞ծ պահուա՞ Քուլիի գոյութիւնն իսկ չէի գիտեր , եւ չէի կարողացած Լըբոնթ՝ ար Լիլի Poèmes tragiquesը որու մէջ կը գտնուէ վերոյիշեալ հնչեակը :

Կան գործեր որոնք յայտնապէս ներշնչուած են ուրիշ հեղինակէ մը , Ռասին ներշնչուած է Եւրիպիտէսէն , Քորնէլլ՝ Կուլլէնձէ ար Քասթրօնի՝ Մեր Դեշիկէ՛րաշխանար ներշնչուած է Հիւկօն ու Ուոլֆէն : Խնդիր է թէ հետեւողութիւնը կարելի՞ է միշտ նկատել իբր նշան մը ստեղծագործ տաղանդի չգոյութեան , կամ թէ՛ ընդհակառակն՝ հետեւողութեան մէջ անձնականութիւնը չի՞ կրնար արտայայտուիլ , Գրականութեանց պատմութիւնը ամբողջապէս մինչեւ ժի՛ր . դարու ուղիղները , հաստատական պատմական կուտայ երկուորդ հարցման : Յունական արուեստը շարունակական « հետեւողութիւն » մին էր . արուեստագէտներն ու գրա-

գէտներն առանց վարանելու իրարմէ փոխ կառնէին իրենց գործերուն նիւթը . Սոփոկլէսն ու Եւրիպիդէսն իրենց ողբերգութեանց համար գործածած են յաճախ այն նիւթերը զոր արդէն նսաքիւն, յունական ողբերգութեան առաջին վարպետը, իր խաղերուն իբր հիմք էր առած . յունական արձանագործութեան մէջ միեւնոյն մութիքը տասնեակներով կրկնուած կը գտնենք՝ տարբեր արուեստագէտներէ, մանրամասնութեան տարբերութիւններով, ուր իւրաքանչիւր արուեստագէտի անձնական խառնուածքը կը յայտնուի . Լատին դրականութիւնը գրեթէ ամբողջապէս հետեւողութիւնն էր մինչ յունականին . Վիրգիլիոս իր Ենէականին համար իբր օրինակ առած է Հոմերոյ Իլիականը, իր Մշակակամիին համար Հիսթորիոյ Ալիսասանի եւ ստերը, իր Հովուերգութիւնին համար Թէոկրիտի համանուն քերթուածները . Տրուլլոս, Կատուլլոս, Պրոպերտիոս հետեւած են յոյն քնարերգականութեան, Կիկերոն՝ Թեմուքենտին, Պլատոնն եւ Տերենտիոս՝ Արիստոփանի ու Մենանտրի, եւն. եւնոյն Նոր ժամանակներուն մէջ, միեւնոյն երեւոյթը յաճախ կը տեսնենք կրկնուած . Տանթէի «Աստուածային կատարողութեան» սկզբնական գաղափարը կը գտնուի Հոմերոյ, Վիրգիլի, Ուլիսիոսի, ինչպէս նաեւ միջնադարեան քանի մը բանաստեղծներու մէջ . Շեքսպիր իր Խաղերէն շատերուն նիւթը վերածնութեան խառնաքաղցարներէն առած է . Լաֆոնթէնի առեկոծոր մասամբ նմանողութիւնն են Նշորոսի եւ Փեղորսի առակներուն, ռուսաւոր «Նորաժէպ»-ները Պրաքսիոյ, Արիստոփի, Մաքիավելի «Նորաժէպ»-ներուն . Լա Պրիւէէրի Նկարաբանի թէմպրասիի համանուն գործէն է ներշնչուած . աւերորդ է օրինակները բաղմապատկի . Գոմուած են անշուշտ, ամէն ժամանակներու մէջ, որոշ ու հզօր ինքնատուութեամբ հանձարներ, որոնք նիւթն ու ձեւ գրեթէ ամբողջապէս իրենցմէ յօրինած են, — «գրեթէ» կ'ըսեմ, որովհետեւ բացարձակ նորութիւնն անպոյ է, եւ ամենէն ինքնատիպ կարծուած հեղինակը ունի տարբեր իր նախորդներէն իրեն փոխանցուած . Փրովանսական թրագիտութիւնը, օրինակի համար, նոթ մը ստեղծեցին ու կրնայ մինչեւ աստիճան մը «Նոր» համարուիլ, ասպետական զգացումը, իտէլական մէրը (ս. մինչ

չեւ աստիճան մը) կ'ըսեմ, որովհետեւ հին արար բանաստեղծութեան մէջ որմէ ներշնչուած են՝ այդ տարբերուն սաղմը կայ) . Կէսիէի բանաստեղծութիւնը կը պարունակէ նորութիւն մը — գիտական ոգին՝ քնարերգուած, (բայց Լուկրետիոսն ալ արդէն միեւնոյն բանն ըրած էր) . Աւելի բազմաթիւ եղած են՝ մինչեւ Փ. Պարր, անոնք որ գիտակից հետեւողութեամբ արտադրած են իրենց գործերը, ու ոչ ոք զանոնք բանագործ է համարած . Բանագործ այն է որ նոյնութեամբ փոխ կ'առնէ ուրիշ հեղինակի մը գաղափարն ու արտայայտութիւնը, եւ կամ եթէ փոփոխութիւն մը մտցնէ՝ կ'այլանդակէ բնատիպարը . Հանձարը, հետեւողութեան մէջ, կը մնայ ստեղծագործ . Կտաւն է որ փոխ կ'առնէ, ու մերթ աստիպագործութեան մոթիֆներէն մէկ քանին, եւ ինքն իսկ կը բանի հոն՝ իր անձնական ճաշակին ու ներշնչման համեմատ . իրենը կ'ընէ տուն մը, ուր իրմէ առաջ ուրիշները բնական են, զայն իր ըմբռնած ձեւովը կ'ահաւորելով, անոր վրայ իր նկարագիրը դրուշմելով . «Իմ ինչքս կ'առնեմ» ուր որ զրտնեմ՝ կ'ըսէր Մոլիէրը, որ ամենաինքնատիպ հեղինակ մը ըլլալով հանգերմ՝ շատ օգտուած է Արիստոփանէն, Պլատոնէն, Տերենտիոսէն եւ Միլլանդարեան հին ֆրանսական զաւեշտներէն . Մոլիէրի բանաձեւը կտրուկ ու ամբողջական բացատրութիւնն է հետեւողութեան՝ ինչպէս կը հասկնային դասականները . փոխ կ'առնէին, ու եւ հեղինակ է, ինչ որ ուզէին, բայց զայն իրենց ինչքը կը դարձնէին . Կ'իւրաքանչիւր, կ'անձնականացնէին : Անարէ Շէնիէ այդ միեւնոյն գաղափարը աւելի ընդլայնուած ու նորինձելով մը կ'արտայայտէ իր քերթուածներէն մէկուն մէջ .

ես յաճախ կը կապտեմ գանձերը ինչ ինչի-նակաց .
Աւելի ստէպ՝ գրութիւններն անոնց, վեհա-ն-
ծըն խթաններն եւ անոնց յետ
կը ստեղծեմ :
Բըծախընդիւր դատաւոր մ', իմ գրուածքներս
լրտեսելով,
Յա՛նկարծ՝ մեծագո՛ն՝ քլսման կըտոր կը ցու-
ցընէ

Թարգմանուած այս ինչ գրողէն զոր՝ կ'անուանէ . եւ իր գիտէն՝ Ինք իր վերայ կը զմայլի , գո՛հ՝ տեսնելով զինքն ա՛յդքան գիտուն . Ինչո՞ւ իմ մօտըս չի գար , ես իրեն ցոյց պիտի տամ

Հազար ուրիշ գողութիւններ զոր ինք Թերեւ՛ըս չի գիտեր :

Մատըս իսկոյն վերադարձիս վրայ երեւան կը հանէ

Կարուածքն աներեւոյթ եւ որ կ'երթայ՝ օճամանուած՝

Իրարնի՛ մ'օտարամուտ իմ կերպասիս միացնեւ .

Պիտի ցոյց տամ արուեստն որ անծանօթ է ռամիկին ,

Յայտ յանդիման ջոկելու՝ հետեւելով անոնց կապին

Այդ մետաղնի՛րը միացած՝ որոնցմով ի՛մըս կազմեցի :

Ամէն ինչ որ Անգլիացոց մօտան արի եւ անտաշ ,

Ամէն ինչ որ Թոսքաններուն ձայնը խրոխտ եւ ա՛ռուշ ,

Ամէն ինչ որ Հռովմայեցիք , այդ արքաներն աշխարհի ,

Ոսկի , մետաքս կ'ընծայէին ինձ՝ տաղերուս մէջ մտցուցի :

Կ'ըմպեմ՝ նամօնաւանդ այն ալիքները զոր Պերմէսն՝

Աւելի ջինջ ու բեղմնաւոր՝ Յունաստանին մէջ հոսեցուց .

Հոն , խանդավա՛ռ Պրոմեթէոս , այն կըրակները կը խըլեմ

Որով կուէին հոգի կուտամ եւ աստուածները կը յօրինեմ :

Երբեմն , հեղինակի՛ մ'մէջ մըտածո՛ւմ մը կ'իւրացնեմ ,

Բայց որ իմ մօտըս , յաճախ՝ խառնամանուած կը զգենու

Իմ պատկերներս , իմ դարձուածքներս , մատաղ ու Թարմ զարդարանք .

Մերթ ալ իմաստը կը փոխեմ եւ լոկ բառերը կը պահեմ ,

Եւ արուեստը գիտէ զանոնք ճշկել նորանոր Առարկայից՝ զոր իրենք իսկ պատկերելուն կը զարմանան .

Աւելի ստէպ , կուգայ արձակն ա՛յլ օրինաց ենթարկելի ,

Կ'այլափոխուի , ու խոյս կուտայ քերթողական ճանապարհէս ,

Թանգերով պըսակուած , Թեթեւաքայլ ու պարանցիկ ,

Գաշնաւոր չափերով կը շորորայ ու կ'երգէ :

Այդ մորճերն , հինաւուրց այգիներէն փոխառիկ ,

Իմ հոգիս վերայ կ'աճին մեղմափափուկ վերատընկուած .

Ձեռքըս զանոնք ֆարտարօրէն իմ այգիիս կոճղերուն

Կը կապէ . եւ ընդհուպ մէ՛կ կեղեւով կը ծածկուին :

Բարեյաջող այս խառնուրդին անուշութիւնն անըզգալի ,

Իմ նո՛ր սըտուղնբերու վաղընջական համ մը կուտայ :

ԺԹ. զարուս է որ հետեւողութիւնը անհետացաւ գրական բարքերէն . Ֆրանսական յեղափոխութիւնը անաստիս ազատութեան , անկախութեան սկզբունքը հռչակելով , անաստականութեան ձգտումը զօրացուց . ռոմանթիկ բանաստեղծները խորշեցան հետեւողութիւնէ , ձգտեցան բացարձակապէս ինքնատիպ գործեր յօրինել . բայց նորէն հետեւողութեան օրինակներ կարելի է գտնել նոյն իսկ ռոմանթիկներուն մէջ . Շէլլի , Կէօթէէն յետոյ , ուգեց շարունակելու քրիստոնէականութեամբ . Լամարթիլն Մանցոնիի Հինգ Մայիսին հետեւելով գրեց իր Նափոյդն Պոնափարք քերթուածը . Շատ սակաւաթիւ են այդ բացառութիւնները , ու հաւանական չէ որ հետեւողութիւնը վերահաստատուի երբէք իր երբեմնի ձեւով . Պոնափարք բանաստեղծները զէպի դասական արուեստ վեարարարի մը ձգտեցան , բայց աւելի դասական վարպետներուն ընդհանուր գեղեցկադիտութեանը մօտենալու , անոր կատարելութեան եւ անանձնականութեան նկարագիրը վերարտադրելու ճիգ մըն էր իրենցը , քան ճշմարիտ հետեւողութիւն . (միայն Լըքոնթ որ Լիւն է որ ճշմարիտ « հետեւողութեան » մը օրինակը տրւած է իր Les Eryanies ողբերգութեանը՝ Եսթիլէսի (Orestie) ներշնչուած և)

Միւր հին գրականութեան մէջ հետեւողութիւնը յաճախաբէպ է . մեր եկեղեցական գրագէտները շատ հեղ իրենց բնատիպար առած են յոյն եւ ասորի Ս . Հայրերու գործերը , բայց ի-

բինց անձնական ու ցեղային դրոշմը միշտ հզօրապէս դրած են իրենց արտադրութեանց մէջ . Նարեկային, Ներշնչուած է անշուշտ Ս. Եփրեմէն, բայց մեր բանաստեղծն աւելի ուժեղ, աւելի նուրբ, աւելի բարձր է քան Ասորին, երովնետե հետեւողը հզօր անձնականութիւն մը ունէր, որ իւրացուցած, վերանորոգած եւ զօրացուցած է փոխ առնուած տարրերը՝ Միւսէնոյն բանը կարելի է ըսել մեր հին ուրիշ մեծ մատենագիրներուն համար ալ (Եղիշէ, Եզնիկ, Ծոռահայր, եւն.) որոնք «ստեղծագործի» պէս հետեւած են :

Մեր նոր մատենագրութեան մէջ, Նալբանդեան, Քամառ-Քաթիպա եւ Պէշիկթաշեան հետեւողութեամբ քանի մը բանաստեղծութիւններ գրած են. Պուսոյ թաանբական գրականութիւնը՝ մեծ մասամբ հետեւողական է եղած, եւ Հ. Արսէն Բագրատունին գրած է իր Հայկը հետեւողութեամբ Հոմերոսի, Վերգիլի, Միլտոնի, եւն. Այս բոլոր «հետեւող»ներուն ձեռքուն մը եւ ձեռք ձգած արդիւնքը նոյնատեսակ չեն. Պէշիկթաշեանի եւ Թէրգեանի հետեւողական ողբերգութիւնները տկար են, ոչ թէ հետեւողութիւն ըլլալուն համար, այլ որովհետեւ հեղինակները, որ զմայելի քնարերգակներ էին, թատերական ուժեղ տաղանդ մը չունէին, եւ իրենց արտադրած խաղերը գուրկ են կեանքէ : Քամառ Քաթիպա եւ Նալբանդեան եւրոպացի քանի մը բանաստեղծներ հայացուցած են, աւելի հայրենասիրական ձգտումով քան զուտ-գեղարուեստական . « Սարսափելի երազ տեսայ այս գիշեր »ը շատ վար կը մնայ Հայնի գերթումն, ու Քամառ-Քաթիպայի « Թէ իմ ալեւոր հերքս սենային »ը բան մը չ'աւելցնէր Պէրսիէի երգին վրայ : Բագրատունին եղած է հետեւող, ճիշդ ինչպէս Վերգիլն, Ռասինն եւ կամ Գոթիկը մը եղան անցնային մէջ . իր Հայկը, զոր մեծ անարգարութեամբ պարզ նմանողութիւն նկատած ու միմիայն լեզուի ու տաղանքով թեան տեսակէտով չ'ահեկան համարած են, բացարձակապէս անձնական ու հայադրոյմ հոյակապ հրաշակներտ մըն է, այնքան անձնական որքան Սեփակմանը Քալով Պէշիկթաշեանին, ճիշդ է որ ինչպէս կը գրէ Արփիարեան, իր « քանի մը » նմանողու-

թիւնները՝ ինչպէս իր բանաստեղծութեանց մեծ մասը՝ գրած է ընտանեկան շրջանակներու մէջ կարգալու համար. Պէշիկթաշեան ծայրայեղօրէն համեստ էր, եւ եթէ ողջ ըլլար՝ թերեւս իրօք պիտի չ'ուզէր որ իր գործերը հրատարակուէին . բայց մենք իր տաղանդն է որ նկատի պէտք է առնենք, ոչ թէ իր համեստութեան սխալ թիւագրութիւնները . Պէշիկթաշեան թերեւս իրօք կարծած է թէ իր այդ քանի մը հետեւողութիւնները ազատ թարգմանութեան պէս բաներ էին . մեզի համար, անոնք ստեղծագործութիւններ են՝ հետեւողութեան մէջ . Պէշիկթաշեան հայացուցած եւ իւրացուցած է իր բնատիպարները . այդ նմանողութեանց մէջ աւելն բառ իր կի՛նքը կը կրէ . փոխ առնուածը կը հալ իր խանգոտ մտքին քուրային մէջ, ուսկից զուր կուգայ նորոգուած, ուրոյն փայլ մը եւ շեշտ մը տալու, ու կը ճոխանայ նոր, անձնական տարրերով : Քաջորդին՝ նմանողութիւն Հիւկօի Տղան քերթուածին, գաղափարը միայն առած է Հիւկօն, արտայայտութեան մանրամասնութեանց մէջ տարբեր է, եւ՝ ըստ իս՝ աւելի բնական ու գոյարիկ քան Հիւկօի քերթումը՝ Թաղումը հաւատարմ է անգլիական քերթումին՝ տողերու գեղեցկութեամբ, քերթումին ընդհանուր վեհ գնացքովը, եւ ինքնադրոյմ տարրեր կը պարունակէ, որ զայն կ'անձնականացնեն : Արփիարեան կը սխալի կարծելով թէ Armenia ծիծաղելի բան մը ըրած է այդ կտորին անգլիական թարգմանութիւնը հրատարակելով . Armeniaի պահատութիւնն այն է որ չէ յիշած թէ այդ կտորը հետեւողութիւն մըն է . պէտք էր նոյն իսկ Ուօլֆի կտորը ամբողջութեամբ դնել՝ Պէշիկթաշեանի քերթումին հետ. բաղադրութիւնը շատ չ'ահեկան պիտի ըլլար անգլո-սաքսոն աշխարհին համար :

Իսկ երբ Արփիարեան կ'ընէ թէ Հայոց հայրենասիրական բանաստեղծութիւնը ամբողջապէս նմանողական է, թէ իտալացի գրագէտի մը որ ուզեր է հայ լեզուային երգերու հաւաքածուի մը եւրոպական թարգմանութիւնը հրատարակել՝ աշակցութիւն զարգուել է՝ այդ նկատումին վրայ հիմնուելով, զարմանք ու զայրոյթ եւ Թիք զգացում հնար չէ ունենալ . հակառակ Արփիարեանի թիկնաւորիկ կարծիքին .

ես համոզուած եմ որ շատ սիրուն հատոր մը կարելի է կազմել Հայոց ազգասիրական բանաստեղծութեան հատընտիր նմոշներովը, փոքրիկ հատոր մը ուր կլիտի ամփոփուէին լուսագոյն կտորները Ալիշանի, Արուսեանի, Պէշիկ-թաշկեանի, Քամառ-Քամիկայի, Շահազիզեանի, Դուրեանի, Նարեանեանի, Իսահակեանի, Վաթանի, եւն. (1) :

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ՏՈՒՆԿԵՐԸ

ԵՒ ԱՆՈՆՑ

Հայերէն անուանները

F.

DES PLANTES ET DE LEURS NOMS ARMÉNIENS

II.

Par le Dr. Joh. ANTIGNAN

Երեսնակ. — aigremoine, eupatoire; agrimonie eupatoria L. — յն. եւպատորիոն, ար. դափեք, թրք. գոյուն օթու. — Երեսնակը վարդազդի տունկ է գեղին անկոթ ծաղիկներով որ շարուած են կէս միթր երկարութեամբ ծղոտի շուրջը. կը բուսնի ամբարն ամիսներուն, անտառներու, մացառներու, խրամներու, ճանապարհներու խոտաւէտ եզերքը. փոխադիր տե-

(1) Անահիթի յաջորդ Թիւին մէջ կը հրատարակուի Քուշակի շուրջ Արփիարեանի յարուցած հարցերուն քննութիւնը :

րեւները, ծաղկաբեր ծղոտին (ործայ) ստորեւ շարուած շուրջանակի, թաւ են եւ ատամնաւոր, նման են մորեխի տերեւներուն. մանր պտուղները զգեստին կը կառչին Տերեւները կը գործածուին իբրեւ կապող (astringent). եփած ջուրի մէջ ձգելով (20 առ 1000) խաղաղ կ'ընեն կոկորդի դալի համար. վէրքերը կը լուան :

Ամբարովյաթ դափեք անուամբ կը գրէ (Հայբուսակ թ. 669). որ է հայերէն երեսնակն, անիծած ծաղիկն, որ թրք. դոյուն պուրադի ասէ. եւ տերեւն նման է կանեփատի տերեւին եւ ծաղիկն գեղին է. եւ լաւն այն է որ Հռոմոց երկիրն լինի. . . Նոյնպէս ըստ հին բժշկաբանին զոր կը յիշէ Հ. Ալիշան. « Լաֆէթ որ է երեսնակն, այլ ասնն դուստրա եւ հոմերէն պատերազմ (եւպատորիոն պէտք է լինի). թիւ մէկ երկայն, ի ծայրն ծիրանի ծաղիկ : »

Դիոսկորիդէս (Գիրք Դ. 33) եւ Պլինիոս բնապատում (Գիրք Իե. 29) որ անշուշտ առաջինէն առած է, կը նկարագրեն երեսնակը, եւպատորիոն, eupatorium անուամբ : Դիոսկորի-

Agrimonia eupatoria L. — Երեսնակ(?)

1. ծաղիկը. 2. պտուղը.

գէս, որու ըսածները կը գտնենք մասամբ Ամբարովյաթի խօսքերուն մէջ. « Մէկ ցողուն ունի, կը գրէ. բարակ, թաւ, թիւ մի եւ երեսնա աւելի երկայն, տերեւները՝ աղպատին (quintefeuille) կամ մանաւանդ կանեփին տե-